

הרב שמעון לוי

לע"נ
 ידידי רעי איש החינוך והחסד
 הרב **אברהם רפאלי** זצ"ל
 במלאות עשר שנים להסתלקותו לגנוי
 מרומים
 בח' באדר אי' ה'תשמ"ט
 סוגיה זו נדונה עמו, רעינותיו ודברי
 תורתו משוקעים במאמר זה.

אהבת תורה

א. מבוא

ההתעוררות שבאה בעקבות מאמרנו ב"שמעתין" 135 בנושא "אהבת תורה" - ובעקבות מספר מאמרים נוספים בתחום זה שהתפרסמו ב"שמעתין" 136 - אצל מחנכים רבים, ר"מים, רבנים ועוד, טמון בהם חלק חשוב ונכבד מפתרונה של הבעיה המלווה אותנו בכל העשייה החינוכית שלנו ובכל שיעור ושיעור ממקצועות הקודש. עצם החשיבה המתמדת ומתן פתרונות אף זמניים וחלקיים, הצעות מעשיות והעלאה על הכתב של נסיונות של ר"מים שהצליחו לאהב את לימוד התורה בכלל ולימוד הגמרא בפרט, ואף אם ההצלחה חלקית בלבד ולא נותנת מענה לכלל הבעיות ולכל המקרים ולכלל האוכלוסייה, יש בכך משום ברכה למערכת החינוך הדתי, הרואה במטרה זו גולת הכותרת של לימוד תורה.

אם פעם נלמדה מטרה זו "אהבת תורה" כמטרת-על בשיעורי המתודיקה, אשר צריכה לרחף בחלל הכיתה בכל שיעור ממקצועות הקודש, אך לא ניתנו הנחיות כיצד עושים זאת, הרי שהיום מטרה זו דורשת ותובעת דרכים וכיוונים להשגתה בשדה, בכל כיתה וכיתה ואצל כל תלמיד ותלמיד. אצל חלק זה יש ביטויים מעשיים של אהבת תורה ובמקביל דרישה מן המערכת לאהב עליהם יותר את הלימוד ולעזור להם להתמודד עם כל המפריעים החיצוניים והפנימיים העומדים כמכשול להשגת מטרה חשובה זו. ואצל חלק מהם על דרך השלילה, כאשר אצל חלק זה יש ביטויים מעשיים של אי אהבת תורה, ופעמים יש בהם אף ביטויים קיצוניים של אי אהבת תורה, ואף שנאה מופגנת, הדורשת מאתנו במפגיע להתמודד עם הבעיה, לא לעצום עיניים, ולא להסתפק במעט שמניח את הדעת.

בשולי המבוא צר לי להעיר, כי נושא חשוב וחינוכי זה, שימש מכשיר לניגוח מעל גבי העיתונות ע"י ר"מים עלומי שם וגילויי שם. אשר לא די בכך שלא נתנו מענה לפתרון הבעיה, אלא אף הטילו צל כבד על יכולתם לפתור אותה ושפתרונום יתקבל על כל המחנכים והר"מים, באשר הסיטו את הדיון לפן בלתי חינוכי ובלתי ענייני,

ויותר מאשר לפרוק מטען שכנראה יושב על לבם מזה זמן רב, לא קידמו ולא תרמו מאומה לפתרון הבעיה ודי"ל.

ברצוני לציין את מאמרו החשוב של ראש מינהל החה"ד מר מ' דגן ושל רבנים ומחנכים שהתפרסמו בגליון "שמעתין" 136 השופכים אור על הבעיה ותורמים תרומה חשובה לפתרונה. ועתה הרהורים נוספים לבירור הנושא.

ב. חינוך הבן הקטן למצות תלמוד תורה

חובת חינוך הבן למצוות, המוטלת על אביו, מתחלקת לשניים:

א. החובה המוטלת על האב מן התורה. ב. החובה מדברי סופרים.

מן התורה חייב האב ללמד ולחנך את בנו הקטן במצוה אחת בלבד והיא מצות תלמוד תורה. וכפי שמנתה זאת הברייתא במס' קידושין¹. בין יתר הדברים שהאב חייב לעשות לבנו. וז"ל: "האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות וי"א אף להשיטו בנהר". שתי המצוות הראשונות, מילה, ופדיון הבן, מוטלות על האב לעשות בבנו ללא שותפותו של הבן ואף ללא ידיעתו, שהרי עושה אותם בהיות בנו תינוק. שתי המצוות האחרונות, להשיאו אשה וללמדו אומנות, שעיקרן חובת הדאגה של האב לכך, קיימת אך ורק בבנו הגדול שהגיע לגיל חופה וכד'.

מאידך, המצוה ללמדו תורה חובה על האב ללמד את בנו הקטן ולהרגילו כבר מקטנותו ללמוד תורה. ולמדה הגמי' שם² מצוה זו מהפסוק³: "ולמדתם אותם את בניכם". וזו מצוה עשה דאורייתא ואף כופין את האב ללמד את בנו כשם שכופין על כל מצוות דאורייתא. ואע"פ שהבן הקטן פטור ממצוה זו אבל אביו חייב ללמדו, וכפי שכתב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה⁴: "נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה, אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר 'ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם'". וכתב ב"הגהות מיימוניות" על אתר: "כתב מהר"ם זצ"ל דכייפינן ליה ללמדם או לשכור להם מלמדים, דמאי שנא האי עשה ד'ולמדתם אותם את בניכם', משאר מצוות עשה דכייפינן לקיים כמו עשה דסוכה".

לעומת זאת חובת האב לחנך את בנו הקטן בשאר המצוות, הינה חובה מדברי סופרים ואינה מן התורה. וכן כתב רש"י בפירוש על הא דאיתא בסוכה⁵ בברייתא: "קטן היודע לנענע חייב בלולב" וכתב רש"י שם: "חייב בלולב לחנכו מדצריהם". וכן כתבו התוס' על הא דאיתא במס' נזיר⁶ במשנה: "האיש מדיר את בנו בנזיר" וכתבה

1. דף כט, ע"א.
2. דף כט, ע"ב.
3. דברים י"א, יט.
4. פרק א' הלכה א'.
5. דף מב, ע"א.
6. דף כה, ע"ב.

שם הגמרא: "מאי טעמא? ר' יוחנן אמר הלכה היא בניזיר. ור' יוסי בר' חנינא אמר ריש לקיש כדי לחנכו במצוות". וכתבו התוסי' שם: "**כדי לחנכו ומדרבנן**". וטעם הדבר הוא כמובא בתוסי' בניזיר שם בד"ה "בנו איך" "בנו דשייך במצוות לכשיגדל מוטל על האב לחנכו".

הרי לנו שלגבי כל המצוות כולן אף שהן מדאורייתא אין חובה על האב לחנך את בנו במצוות אלה מן התורה אלא מדרבנן בלבד. אבל מצות תלמוד תורה, חובה על האב ללמד את בנו הקטן מן התורה, והוא מצות עשה ככל מצוות עשה האחרות. וחובה זו חלה על האב מרגע שהבן מתחיל לדבר אף שהוא עדיין אינו מבין. וכדברי הרמב"ם שם⁷: "מאימתי אביו חייב ללמדו תורה משיתחיל לדבר מלמדו תורה צוה לנו משה וישמע ישראל ואחר כך מלמדו מעט מעט, פסוקים פסוקים, עד שיהיה בן שש או בן שבע הכל לפי בוריו ומוליכו אצל מלמד התינוקות".

ולכאורה, מדוע דווקא מצוות תלמוד תורה חייבה תורה את האב ללמד לבנו הקטן ולא שאר המצוות, מה בין מצוה זו ליתר המצוות. אלא כנראה שבכל המצוות כולן, אפשר להרגיל את הילד בהגיעו לגיל המצוות להתחנך ולהתרגל לקיים אותן כמצוותן, אמנם חכמים חייבו את האב לחנך את בנו בשאר המצוות גם בעודו קטן כדי להרגילו לעשותן בשלימות לכשיגדל, אבל מן התורה אינו חייב לחנך את בנו בשאר מצוות בקטנותו, ודי לחנכו משיגדל. משא"כ מצות תלמוד תורה שכנראה לא ניתן בשום פנים ואופן להרגיל את הילד להגות בתורה ולעסוק בה ויאהב ללמודה אם יתחיל ללמוד עמו מגיל המצוות, אלא כדי להשיג מטרת אלה חייב האב ללמד את בנו עוד בהיותו מוטל בעריסה ומתחיל לדבר מעט, ואם לא יתחיל עמו בקטנותו ממש, כנראה שאין כל סיכוי שיצליח ללמד את בנו ולהאחיב עליו את הלימוד שיהיה חדר בעצמותו ושיהיה חלק ממנו. ועכ"פ סיכויים קלושים ביותר שיצליח להשיג את כלל המטרות במצוות תלמוד כולל המטרה של אהבת התורה.

ייתכן שחלק מן המטרות כגון ידיעת התורה, הבנה וכי' ניתן להשיג אף אם יתחיל את לימודו בגיל מבוגר, אבל "אהבת התורה" כנראה לא תוכל להיות קניינו של הלומד אם לא התחנך לכך מגיל צעיר, וכפי שאכן עינינו הרואות, אף שייתכנו מקרים חריגים.

מסר חשוב זה חייב לעבור ממערכת החינוך לבית ההורים כדי שצעד ראשוני-חיוני זה ייעשה ויבוצע. וכשם שההורים מאמינים בכוחו של ילדם בתחומים האחרים שמטפחים בו מקטנותו ורואים בו גאון קטן ומבליטים את כישוריו ודברי החכמה שלו, כך עליהם להרגילו מקטנותו בפסוקי התורה "תורה צוה לנו משה" ו"שמע ישראל" כדי לחנכו למצוות תלמוד תורה ולהחדיר בו בדרך זו אהבה לתורה.

אמנם לא כל הבתים שווים ולא כל ההורים ששולחים את ילדיהם לחינוך הדתי סבורים כך ומזדהים עם זה, אבל האמת חייבת להיאמר. ועם כל הרצון שלנו לתת

7. הלכות תלמוד תורה פרק א' הלכה ו'.

פתרונות במסגרת ההוראה בתוך מערכת החינוך, ולא להטיל את האשמה על גורמים שמחוץ למערכת החינוך, וכפי שציינתי במאמרי הקודם, אבל חייבים אנו לראות בהורים שותף בכיר ביותר בחינוך הילדים אותם מפקידים בידי מערכת החינוך, ולתאם אתם עמדות בחינוך ילדיהם. ובפרט בפעולה שחייבת להיעשות בבית ההורים בעוד הילד תחת ההשפעה הבלעדית של הוריו.

ג. ערך מצות תלמוד תורה

לצער, לא הצלחנו במסגרת מערכת החינוך להחדיר בלב תלמידינו את ערך מצות תלמוד תורה, ולא השכלנו לשכנע אותם בחיוניותה של מצוה יקרה זו ומעלתה וחשיבותה לקיומו של העם ולהשרדותו של הפרט בעולם חומרני ומגושם, המתרחשת בו תחרות גלויה וסמויה כיצד לרכוש את לבו של הנוער, וכל המציע גירויים חומרניים "טובים" יותר ידו על העליונה. תלמיד רגיל זקוק לכוחות נפש אדירים כדי להתמודד בכוחות עצמו מול עוצמה אדירה המשכללת את עצמה מידי יום כדי להשיג את מטרותיה. הנער הצעיר לכוד בתוך מערבולת שקשה לו להשתחרר ממנה אף אם הוא רוצה בכך. הוא עומד חסר אונים ואין מי שיושיט לו חבל הצלה. אין למערכת החינוך יכולת להתמודד באותם כלים ובאותם אמצעים על נפשו של הילד ואף לא להציע לו חלופות מושכות יותר או שוות בעוצמתן לשפע ההצעות שהעולם המודרני מציע לו, אבל חובתה של מערכת החינוך להעצים את בוגריה עם חוסן נפשי ויכולת הבחנה בין טוב אמיתי ל"טוב" מדומה, בין תענוגות וחיי שעה לעונג רוחני וחיי נצח. איך עושים זאת! אין פתרונות קסם ולא קיצורי דרך, אבל יש דרך ארוכה שהיא קצרה והיא הדרך היחידה היעילה והבטוחה דרך התורה אשר יש בה תרופה לכל תחלואי הנפש.

צריך להחדיר בלב תלמידינו את ערך לימוד התורה כערך נצחי שבלעדיו אין קיום, ושגם נצחונות צבאיים תלויים בו, ורק בו, וכדברי הגמ' במס' מכות⁸ על הפסוק: "עומדות היו רגלינו בשערך ירושלים", "אמר ר' יהושע בן לוי: מאי דכתיב עומדות היו רגלינו בשערך ירושלים? מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה, שערי ירושלים, שהיו עוסקים בתורה". כל אזרח במדינה יודע ומשוכנע שאין קיום למדינה ללא צבא חזק, ושיש להקצות משאבים ותקציבי עתק לצרכי הבטחון, אבל מעטים יודעים שאין קיום למדינה ולעם ללא לימוד תורה, ועוד פחות מזה יודעים ומכירים בעובדה שגם הנצחונות הצבאיים הם בזכות לימוד התורה, וכדברי ר' יהושע בן לוי. וכבר במלחמות יריחו והעי נגלה מלאך ליהושע והוכיחו על ביטול תורה וכדרשת חז"ל על הפסוק¹⁰: "והי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וחרבו שלופה בידו וילך יהושע אליו ויאמר לו הלנו אתה אם לצרינו. ויאמר לא כי אני שר

8. דף י, ע"א.

9. תהלים קכ"ב, ג.

צבא ה' עתה באתי, ויפול יהושע אל פניו ארצה וישתחו. ויאמר לו מה אדוני מדבר אל עבדו. ודרשו חז"ל¹¹, שבזמן המלחמה אומר המלאך אל יהושע: "אמש בטלתם תמיד של בין הערבים ועכשיו בטלתם תלמוד תורה. אמר לו, על איזה מהן באת, אמר לו, עתה באתי. מיד, וילך יהושע בלילה ההוא¹² בתוך העמק¹³, אמר ר' יוחנן מלמד שלן בעומקה של הלכה".

וביאר שם רש"י שמתשובת המלאך "עתה באתי" אנו למדים שהאשימן בשני דברים: **א.** כשהעריב היום היה להם להקריב תמיד של בין הערבים ולא הקריבו אותו. **ב.** כשהחשיך הלילה היה להם לצאת מן המארב - מאחר שלילה לאו זמן מלחמה - ולעסוק אז בתורה ולא עשו כן. כאשר יהושע שאל את המלאך איזו מהם חמורה שבגללה הוא בא וחרבו שלופה בידו, כדי להפיק מזה לקחים לעתיד, הוא נענה "עתה באתי", כלומר **בשביל ביטול תורה שביטלתם עכשיו באתי**. ואכן יהושע הפיק מזה לקחים לעתיד ובמלחמה הבאה, מלחמת העי נאמר: "וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק... וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק", "מלמד שלן בעומקה של הלכה". וכמו שכתב רש"י, בד"ה: "מיד וילך יחושע בלילה ההוא בתוך העמק, לא באותו הלילה כתיב, אלא בלילה שצר על העי, והכי קאמר, מיד חזר יחושע מדבריו וכשצד לילה אחר במזר, עסק בתורה"¹⁴.

10. יהושע ה', יג-יד.

11. מסכת מגילה דף ג, ע"א.

12. יהושע ח', ט.

13. יהושע ח', יג.

14. ועיין בתוסי' שם בד"ה "עתה באתי" שביאר קצת שונה מביאורו של רש"י וז"ל התוס': "פירש ריב"ן על תלמוד תורה באתי דכתיב בה ועתה כתבו לכם אתה השירה הזאת".

ועיין בפירושו של הרד"ק בספר יהושע פרק ה' פסוק יד שהשיג על דרשת חז"ל זו וכתב שלוש קושיות על כך, וז"ל שם: "יזה הדרש רחוק כי אין שעת המלחמה שעת ת"ת. ועוד כי פסוק וילך יהושע הוא רחוק מזה הפרשה כי הוא במלחמה העי. ועוד, כי כותב הדרש הזה טעה בפסוק וילך כי שני פסוקים הם. וילך יהושע... סופו 'בתוך העמק' והפסוק האחר וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק".

לאחר בקשת המחילה כדת וכדין, שלוש קושיותיו נענו ע"י פירושיהם של רש"י ותוס'. על קושייתו הראשונה: "אין שעת המלחמה שעת ת"ת, ענה רש"י וכתב שתביעת המלאך שלא עסקו בתורה לא על שעת המלחמה הייתה התביעה, אלא בשעה שבה לא יכולה להתקיים מלחמה, וז"ל רש"י: "ונשתהיתם במארב העיר חנם שאין זמן מלחמה בלילה משתחשך, ועכשיו שהוא לילה היה לכם לעסוק בתורה, שהרי אינכם נלחמים בלילה".

ועל קושייתו השנייה שהפסוק "וילך יהושע" שעליו דרשו חז"ל שלן בעומקה של הלכה נכתב, במלחמת העי ולא שייך לומר על זה "מיד" כפי שדרשו "מיד וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק, אמר ר' יוחנן מלמד שלן בעומקה של הלכה", ענה רש"י וכתב, שאכן לא על אותו לילה זה נכתב אלא זה מתייחס ללילה שצר על העי, והפירוש של "מיד" הוא, שמיד חזר יהושע מדבריו וכשהגיע הלילה האחר של מלחמת העי עסק בתורה. וז"ל רש"י: "מיד וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק, לא באותו הלילה כתיב אלא בלילה שצר על העי, והכי קאמר, מיד חזר יהושע מדבריו, וכשבא לילה אחר במצור עסק בתורה".

ועל קושייתו השלישית ששני פסוקים הם "וילך יהושע בתוך העמק" (יהושע ח', ט) ופסוק "וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק" (יהושע ח', יג), ותמה על הדרשן שלמד מן הפסוק "וילך" שלן

החינוך למצות תלמוד תורה כערך חייב להתחיל מגיל צעיר ביותר ולהקיף את כל מקצועות הקודש ודרכם לחנך לחשיבותה של מצות תלמוד תורה, וכפי שהדגמנו בדרשת חז"ל על מלחמת יריחו.

ד. הצבת אתגרים אינטלקטואליים

בכנס ראשי הישיבות שקיימנו לאחרונה וכן בכנסי ר"מים במחוזות התפתח דיון בין המשתתפים בשאלה האם לטפח את הבקיאות בגמרא או להדגיש יותר את ההעמקה על פני הבקיאות. יש הרואים בטיפוח הבקיאות מכשיר לאהב את הגמרא על תלמידינו, ויש המצדדים דווקא בהעמקה, שבה רואים את המפתח לקירוב התלמיד לסוגיה התלמודית, באמצעות הצבת אתגרים אינטלקטואליים בפני הלומד, אתם הוא צריך להתמודד, להפעיל את כישוריו הרחניים, ועל ידם הוא נקשר לדרך הגמרא.

כידוע, שאלה זו עתיקת יומין היא ונחלקו בה תנאים ואמוראים. מובא במס' הוריות¹⁵: "אמר ר' יוחנן פליגו בה רבן שמעון בן גמליאל ורבנן. חד אמר 'סיני עדיף' וחד אמר 'עוקר הרים' עדיף. רב יוסף - סיני, רבה - עוקר הרים, שלחו לתמן איזה מהם קודם, שלחו להו' 'סיני עדיף', דאמר מר הכל צריכין למרי חטיא". [וכתב שם רש"י בביאור סוגיה זו וז"ל: "סיני עדיף, מי משנה משנה וצריכתא וסדורין לו כנתינתן מהר סיני. ומר אמר עוקר הרים, דחריף ומסולפל צחורה אע"פ שאין משנה וצריכתא סדורין לו כל כך. רב יוסף קרו ליה סיני לפי שכיו משניות וצריכתא סדורות לו כנתינתן מהר סיני, אבל לא היה מסולפל כרצה. הכל צריכין למרי חטיא, כלומר, רב יוסף הוא מרי חטיא שמשנה וצריכתא סדורין לו מפי השמועה כנתינתן מהר סיני, דמשנה וצריכתא צריכין דלכתא".]

לפנינו אמנם דיון בשאלה את מי עדיף למנות כראש ישיבה, כמנהיג, "סיני" או "עוקר הרים", כלומר, האם יש להעדיף את הבקיאות על פני הפלפול וההעמקה,

ומהפסוק "העמק" בעומקה של הלכה, כאשר סימו של "וילך" הוא "בתוך העם", ותחילתו של הפסוק "בתוך העמק" הוא "וילך" ולא "וילך".

אך לענין גם על קושיה זו ענו התוס' בד"ה "וילך יהושע בתוך העמק" וז"ל: "לא כתיב בהאי קרא כן, אלא כשצר על יריחו כתיב: וילך בלילה ההוא בתוך העם, וכשצר על העי כתיב וילך בלילה ההוא בתוך העמק. ודרך השי"ס הוא לקצר הפסוקים ולערבם יחד כמו 'נתן הכסף - וקם לו'. ועיי"ש. אי"כ שיטה זו של קיצור בהבאת פסוקים שהיא דרך השי"ס, כפי שהוכיח התוס', מקובלת וידועה גם לרד"ק. אמנם הרד"ק חי לא רחוק מתקופתו של רש"י, שהרי רש"י נולד בשנת ד' אלפים ת"ת (1040) ונפטר בשנת ד' אלפים תתס"ה (1105). והרד"ק נולד בשנת ד' אלפים תתק"כ (1160) ונפטר בשנת ד' אלפים תתקצ"ה (1235) וזכותו של הרד"ק לחלוק על רש"י אף אם נודעו לו דבריו, אבל כיוון שפירושיהם מתייחסים לדרשת חז"ל, והרד"ק דוחה דרשה זו מכל וכל בזמן שרש"י ותוס' מיישבים הדברים, הרי שמצוה ליישב.

15. דף יד, ע"א - סוף המסכת.

וקבעה הגמי' ש"סיני" עדיף מפני שהכל צריכין למרי חטיא, אבל יש מכאן הוכחה גם על שיטת הלימוד איזו מהן עדיפה "שיטת הבקיות" או "שיטת ההעמקה".
ואמנם לכאורה הגמי' הכריעה ש"סיני" עדיף, אך אין זה פשוט שהכרעה זו מתייחסת לכל הדורות ולכל הזמנים. ואכן בשיע' או"ח¹⁶ בהלכות קריאת ס"ת העוסק בסדר הקדימה לעלייה לתורה כתב וז"ל: "בשבת ויו"ט ויוה"כ קורים אחר לוי תלמידי חכמים הממונין על הציבור ואחריהם ת"ח הראויים למנותם פרנסים על הציבור [ששואלין אותו דברי הלכה בכל מקום ואומר] ואח"כ בני ת"ח שאבותיהם ממונים על הציבור ואח"כ ראשי כנסיות ועל העם".

וה"פרי מגדים"¹⁷ שם כתב בשם "אליה רבה" שכתב בשם "כנסת הגדולה" שאם נמצא בבית-הכנסת תלמיד חכם בעל הוראה ות"ח פלפן אבל אינו בעל הוראה, בעל הוראה קודם. וה"פרי מגדים" הביא לו הוכחה מסוגיית הגמי' בהוריות שסיני עדיף. וז"ל: "ועיין אי"ר בשם כ"ג... מ"ש ת"ח בעל הוראה קודם לת"ח מפולפל ואין בעל הוראה, יראה דהיינו סיני ועוקר הרים סיני עדיף". וכתב על כך ר' שלמה קלוגר ב"הגהות מהרש"ק" על ה"פרי מגדים" שם וז"ל: "לדעתך אין ראייה מן השי"ס, דבזמנם שלא היו ספרים נדפסים היה סיני עדיף, אבל עכשיו אחר מעט החיפוש יכול האדם למצוא מבוקשו, לא שייך הטעם דהכל צריכין למארי דחיטי. לכך חריף עדיף דהוא מוציא מלב, ואי אפשר למוצאו ממילא ודוק"¹⁸.

לפנינו דבריו הברורים של ר' שלמה קלוגר שבזמנינו שתעשיית הדפוס מפותחת ביותר וספרים מודפסים נמצאים בהישג יד ובמעט פרוטות ניתן לקנות כל ספר שהוא, ובפרט בזמנינו שנתברכנו במאגרים תורניים כפרוייקט השו"ת וכדו' ובאמצעות החיפוש ניתן להגיע לכל נושא ועניין, הרי שהעמקן והפלפן עדיף על פני הבקיא, באשר "הוא מוציא מלב ואי אפשר למוצאו ממילא", כדבריו של ר' שלמה קלוגר. כלומר, בהעמקה יש יצירתיות וחידוש עצמי שאין אצל הבקיא. וזה יכול להיות רק באמצעות העיין והפלפול. אמנם בשו"ת מהר"י קולון¹⁹ האריך מאוד בעניין זה ונטה

16. סימן קל"ו.

17. ב"אשל אברהם" על סימן קל"ו בסופו.

18. לעצם הדיון שבגמרא האם "סיני עדיף" או "עוקר הרים עדיף" כתב שם ר' שלמה קלוגר שעניין זה שנוי במחלוקת תנאים במס' אבות. וז"ל שם: "יוגף הדבר אם סיני עדיף או עוקר הרים, נראה דתליא בפלוגתא דת"ק ואבא שאול במס' אבות פ"ב. דת"ק אומר דר' אליעזר בן הורקנוס מכריע את כולם, ואבא שאול אומר ר' אלעזר בן ערך מכריע את כולם. דת"ק סובר דסיני עדיף לכך אומר דר' אליעזר בן הורקנוס בור סוד - כסיני - מכריע את כולם".

ועיין במחזור ויטרי בפרק ב' דמס' אבות שהקדים בזה את ר' שלמה קלוגר וכתב שת"ק ואבא שאול אכן נחלקו בשאלה אם סיני עדיף או עוקר הרים עדיף אליבא דר' יוחנן בן זכאי. ת"ק סובר דסיני עדיף ואבא שאול סובר דעוקר הרים עדיף. אבל ר' יונה והרשב"ץ בפירושם למס' אבות שם כתבו דלא פליגי ת"ק ואבא שאול בהכי, אלא ת"ק דיבר לעניין הזכרון והבקיות ואבא שאול דיבר בעניין הפלפול והחידוש. וכך כתב גם הרע"ב על משנה זו דאבות וז"ל: "מצאתי כתוב דאבא שאול לא נחלק על ת"ק, ושני הדברים אמרם רבן יוחנן בן זכאי ושניהם אמת. דלעניין הבקיות והזכרון היה ר' אליעזר מכריע ולעניין החריפות והפלפול היה ר' אלעזר בן ערך מכריע". ועיין בתפארת ישראל שם שכתב מדנפשיה כמחזור ויטרי דלעיל.

19. סימן קס"ט.

לומר שגם בזמנינו "סיני" עדיף ומסקנת הגמי' בהוריות, אך כנראה שר' שלמה קלוגר לא הכריע כמותו.

אמנם יש מקום לומר שר' שלמה קלוגר לא חלק על עיקר הדין של ה"אליה רבה" בשם כה"ג דבעל הוראה קודם לת"ח מפולפל לעלייה לתורה, והשגתו היא על ראייתו של ה"פרי מגדים" מהסוגיה דהוריות, אבל מסגנון דבריו שכתב "לכך חריף עדיף דמוציא מלבו וכו'" משמע שרוצה להכריע אף למעשה דעוקר הרים עדיף.

ונראה להוכיח זאת מסוגיית הגמי' במסכת תמורה²⁰ דאיתא התם: "במתניתא תנא, אלף ושבע מאות קלין וחמורין וגזירות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה, אמר ר' אבהו אעפ"כ החזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו שנא'²¹, וילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב..." [רש"י - וילכדה עתניאל לקרית ספר, ומאי קרית ספר - כלכות]. הרי לנו שאף הדברים שהם "סיני" הכוללים: קלין וחמורין, גזירה שוה, דקדוקי סופרים וכדו', החזיר אותם עתניאל בן קנז בפלפולו, ואילולא פלפולו היינו חסרים חלקים חשובים בתורה שהם בבחינת "סיני" והוחזרו אלינו ע"י "עוקר הרים", הרי שעוקר הרים עדיף מסיני.

כ"כ ידוע המעשה ברי' חנינא ור' חייא המובא במס' בבא מציעא²² שגם ממנו ניתן להוכיח עד כמה גדול כוחו של הפלפול. וזה לשון הגמי': "כי הו' מינצו ר' חנינא ור' חייא, אמר ליה ר' חנינא לר' חייא בהדי דידי קא מינצית, ח"ו אי משתכחא תורה מישראל מהדרנא לה מפילפולי". רואים אנו עד כמה גדול כוחו של הפלפול שבאמצעותו ורק באמצעותו אפשר להחזיר את שכחת התורה, כלומר, ידיעת התורה שהיא בבחינת "סיני" באמצעות "עוקר הרים".

אמנם העוסק בהלכה למעשה או בלימוד סוגיה כדי לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא יש למעט בפלפול ולהצמד להלכה, אבל שונה הדבר בלימוד סוגיה בגמרא על דרך הלימוד, שבוודאי אין טעם בלימוד שהוא מקופיא, שטחי וללא העמקה, אין בו חדות למידה ולא יצירה אם לא הוצבו אתגרים אינטלקטואליים בפני הלומד שבהם הוא מוצא עניין, פיתוח חשיבה, התמודדות עם סברא ודחיייתה, חקירות ונפקותות ביניהם וכדו'. ואכן גדולי עולם שדחו את דרך הפלפול, עיקר טענתם הייתה בלימוד שיש בו אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, ולא בלימוד סוגיה על דרך לימוד הגמי'.

וכן עולה מדבריהם של גאוני פרנקפורט בעניין "הגט מקליווא". תשובתם הובאה בספר "אהל אברהם"²³ וכך כתוב שם²⁴: "והנה בזה"י ראינו בתשובות חכמי זמנינו שדרכם לפלפל בדברי חידודים, ואינם שמים על לב פסקי הטור וש"ע אשר אנו מחוייבים שלא לנטות מדבריהם ימין ושמאל, מאחר שכבר נתפשטו הוראותיהם

20. דף טז, ע"א.

21. יהושע ט"ו, יז.

22. דף פה, ע"ב.

23. דף יז, ע"א.

24. תשובתם הובאה בספר יבי"א חלק ז' חלק או"ח סימן א'.

ונתקבלו דבריהם כהלכה למעשה מסיני לכל עדת בני ישראל. ומה לנו לחפש בדברי הקדמונים אשר בעלי השיע עמדו עליהם ודחאוּם מהלכה. וביררו ההלכה כשמלה וקבעוה בשיע להלכה ברורה לעם סגולה". הרי שההתנגדות לפלפול מתייחסת אך ורק בענייני הלכה למעשה, שאין לסטות מפסקי השיע עיי פלפול כל שהוא, לא כן בלימוד גמרא.

ובאמת מדרך הפלפול להציג את הדעות השונות והנוגדות ורק בדרך של העלאת סברא והיפוכה ניתן להגיע לבירור אמיתי, להבנה ישרה ולהנאה ולסיפוק מהלימוד. ומי לנו גדול ממרן ה"חזון איש" שכתב באגרותיו²⁵ דברים ברורים וז"ל: "עיקר עליה בתורה היא להבין דעת הניגוד תמיד, ואח"כ לשקול בפלס איזו דעה מכוונת טפי. ולכן יש לי הצדקה לבקש מאת מעכ"ט שליט"א להעמיק בדעה המנגדת... וחובה למי שקבע בדעתו את התמיהה להעמיק ולשמוע דעה השניה ואח"כ לשקול". ומה עוד שבדרך כלל הלימוד השטחי אין בו ברכה ולא הצלחה, באשר הוא מרגיל את הלומד לא לאמץ את מחשבתו ומרגילו לקלות העיון שאין בה אפילו ידיעת הפשט, וכפי שכתב ה"חזון איש" באגרותיו "מיום שהזניחו את לימוד המהרש"א איבדו את ידיעת הפשט כולו והתרגלו בקלות העיון".

ה. יחס התלמיד לדף הגמרא

התלמיד מפתח יחס חיובי או שלילי לדף הגמרא בהתאם להכוונה ולהדרכה של הר"מ הניתנת לתלמידיו. דף הגמרא כשלעצמו הוא ניטרלי והרי הוא כחומר ביד היוצר. כשם שאי אפשר לבוא בטענות למנת אוכל שהוגשה לפני האוכל כמנה בשר וכד', שבשר זה אינו טעים ואינו חביב ומושך, והטענות יופנו אך ורק למי שבישל בשר זה, ומי שיטען טענות נגד הבשר הרי הוא חסר דעת, כך לגבי דף הגמרא. הר"מ יכול להגישו לפני תלמידיו בצורה החביבה והמושכת ביותר, וחלילה ההיפך. התוצאה של כל גישה היא אהבת הלימוד או חלילה ההיפך.

וכשם שהטבח מתמחה בהכנת המטעמים המוגשים לאורחים ובכמות התבלינים ובמידת הבישול הראויה וכד', כך הר"מ לגמרא, חייב לדעת את המינון הנכון של כל מרכיב ממרכיבי השיעור היכן להרבות ואימתי למעט, כמה לקרב וכמה לרחק, ורק בדרך זו יש סיכוי שהתלמיד יפתח יחס חיובי לדף הגמרא וללימוד השוטף.

וכשם שכל אחד פתח יחס שלילי לבשר המוגש לפניו בקביעות בצורה שאינה מושכת את הלב, אינו מבושל כל צרכו ואינו טעים לחיך האוכל, עד כדי דחייה מוחלטת, למרות שהאשמה אינה בבשר אלא במבשל, כך לומד הגמרא אשר ירגילוהו ללימוד שטחי ודוחה שאין בו טעם ולא עניין, יפתח מהר מאוד יחס שלילי לדף הגמרא, אף שהאשמה כולה מוטלת על שכמו של המלמד.

25. קובץ אגרות, אגרת ל"ג.

מה עוד שלימוד שטחי ללא הבנה אינו לימוד ואין מקיימים בו מצות תלמוד תורה. וכפי שכתב ה"מגן אברהם" בפירושו לשי"ע או"ח²⁶ על מה שכתב מרן המחבר: "קבעו לשנות אחר פרשת התמיד פרק איזהו מקומן וברייתא דר' ישמעאל, כדי שיזכה כל אדם ללמוד בכל יום מקרא, משנה וגמרא. דברייתא דר' ישמעאל הוי במקום גמרא שהמדרש כגמרא". וכתב על כך המ"א: "ני"ל דוקא בזמניהם שהיו מבינים לשון תרגום, אבל עכשיו שאין מבינים צריכים ללמוד להבין. דאם לא כן אינו נחשב ללימוד". גם לגבי לימוד המשנה כותב שם המ"א: "אם אומר המשנה ואינו מבין, אינו נקרא לימוד, לכן צריכים ללמוד הפירוש"²⁷.

וכבר האריכו האחרונים בעניין הלומד ללא הבנה, ולא די בכך שאינו מקיים בו מצות תלמוד תורה אלא אף יש בזה משום ביטול תורה. וכך כתב בשו"ת יבי"א²⁸ וז"ל: "ומכאן תשובה לקצת מחכמי הדור שיש להם: "סגולה" לגמור כל השי"ס בתוך תקופה קצרה בלי הבנה כלל, והוא איבוד זמן, ואינו נחשב להם לימוד, ואין לך ביטול תורה גדול מזה".

וגם לעניין סעודת מצוה הפוטרת מתענית בכורות כתבו הפוסקים, שאם אדם מסיים מסכת ומבין מה שלמד הרי שסיום המסכת וסעודת המצוה הבאה בעקבות סיום זה חשיבא סעודת מצוה ופוטרת מתענית בכורות, אבל המסיים ולא ידע מאי קאמרי רבנן, אין זו סעודת מצוה הפוטרת מתענית בכורות²⁹.

וכמה נפלאים דבריו של ספר "סדר היום"³⁰ המדמה את הלומד המעמיק לסוחט ענבים בכל כוחו ומוציא מהם את היין הטוב והחזק, והלומד באופן שטחי ללא עומק הרי הוא כסוחט הענבים בראשי אצבעותיו, ומפאת עצלותו שאינו רוצה להתאמץ, הרי הוא מוציא את המים בלבד, ומוציא שם רע על הענבים שיינם אינו חזק. דבריו מדברים בעד עצמם וחודרים לעומק העניין ולכן נביא את דבריו בשלמותם. וז"ל:

"לריך ללמוד בנחת מלך צמלח כדי שלא יטח מדרך הישר, ויוכל לכוין אל האמת, כי לא נמלא הטעות והשגיאה כי אם בשביל שאינו מדקדק בדבריו וקורא במרוצה ואינו שוקט צטיונו אלא מתרצה צרני כסף המוצן בתחלת העיון, וצזח אפשר לטעות שאין הכוונה כך, אצל המעמיק משיג כוונת הענין ומגיע אל התכלית ותמלית הענין. הרי זה דומה לסוחט ענבים בראשי אצבעותיו ויוצא מה שיוצא, ומשליך השאר. כי נמלא שאכל מה שמוצא, הוא הטפל של האשכול, אצל עיקרם ותמליתם נשאר עדיין באשכול. מי גרס לו זה, עלולחו ומיעוט השתדלותו לסחוט צכה צכל ידו. ואם אין כח צידו היכ לו לדרוך צרגלו עד שילא

26. סימן נ"י ט"ק ב'.

27. עיין בטי"ז על שי"ע או"ח סימן מ"ז הלכות ברכת התורה, שאף הוא האריך בעניין זה, עיי"ש.

28. חלק א' חלק או"ח סימן כ"ו, אות ט'.

29. ועיין בספר "אפרקסתא דעניא" סימן קנ"ד שכתב בעניין זה.

30. דף כ"ה.

ממנו המצוקה, ואותו יין היה ודאי טוב ומחוק מדבש, ויוכל להקיים כראוי וישמח אלקים ואנשים. מה שאין כן בעלל שחשב להוציא יין והוציא המים בלבד. ומוציא שם רע על הענבים שיינם אינו חזק, ומעשיו הם שגרמו שלא ידע דרך סחיטת הענבים כיצד נעשה, ומפני זה לא הועילו מעשיו.

כן דרך הלומד, שיש הפרש רב ועצום בין המעמיק, לקורא על פני המים, כי זה מוציא לאור משפטו להבין ולהורות חק ומשפט, ותעלומות יוציא אור, וטועם טעם הענין מדבש ונופת לף. מה שאין כן כקורא כאיגרת כי הלך בחושך ואומר לכל סכל הוא. והימים והשנים חולפים וצאים ולא ימצא אותו לא שכל ולא יושר להוציא דבר מאפילה לאורה, ולעמוד על עיקרון של דברים, ולהשיג הכוונה שלא יכשל בה.

זה היה המנהג שנהגו לקצוע ישיבות לפלפל בהם סוגיות ודברים קשים, ואף על פי שנראה כאיבוד זמן, אחר שאינו מוציא ממנו לא דין ולא משפט, אינו אלא מפני הענין שאמרנו, כדי ללמד להיטיב השכל, כדי שידע להעמיק הענינים כאשר יצא לידו כדי שיוציא לאור משפטו.

ולענייננו, כיוון שהר"מ הוא הקובע את דרך הלימוד של תלמידיו, הרי שכל מה שאמור לגבי הלומד ניתן להחיל על המלמד, שעל ידי שיטת הלימוד שהוא פועל בה עם תלמידיו, מרגיל את תלמידיו לשטחיות או לעמקות, לאהבת הגמרא או חלילה להיפך. על הר"מ לזכור את המשפט הנפלא הזה מדבריו של "סדר היום": "מה שאין כן בעצל שחושב להוציא יין והוציא המים בלבד, ומוציא שם רע על הענבים שיינם אינו חזק, ומעשיו הם שגרמו שלא ידע דרך סחיטת הענבים כיצד נעשה, ומפני זה לא הועילו מעשיו. כן דרך הלומד שיש הפרש רב ועצום בין המעמיק לקורא על פני המים".